

A francia szakszókincs kutatásával, illetve az igeképzés egy kérdéskörével foglalkozó dolgozatok képviselik a szövegközpontú kutatástól elágazó irányokat.

Az *Alkalmazott nyelvészeti kutatások a Budapesti Műszaki Egyetemen* című kötetet elsősorban azoknak ajánlom a figyelmébe, akik szaknyelvi szövegkutatással foglalkoznak, de haszonnal forgathatják a különböző idegen nyelveket és a magyart mint idegen nyelvet oktató tanárok is.

T. Somogyi Magda

Dániel Ágnes: Szó — szöveg — szer — szervez. A szöveg szerveződésének vizsgálata

Nyelvtudományi Értekezések 132.

Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990. 93 p.

Századunk nyelvészetében az egyik legjelentősebb fordulatot annak az elvi önkorlátozásnak feladása jelentette, amely a nyelvi leírás és elemzés felső határának a mondatot tekinti. E fordulat azonban korántsem váltott ki osztatlan lelkesedést a nyelvészek körében. Többen úgy vélték, hogy ismét veszélybe került a nyelvtudomány nehezen kivívott szuverenitása, a nyelvreírás immanenciája. (Szemük előtt lebeghetett az ókori retorika és stilisztika intő példája: e diszciplínák, amelyek tudatosan a nyelvi szövegre fordították figyelmüket, a nyelvészetből való „kiűzetéssel” fizettek a mondatközpontúság feladásáért.) Ámde szuverenitás és immanencia nem azonos fogalmak. A nyelvészet szuverenitását elsősorban tárgyának egyedülálló, sui generis volta biztosítja. A nyelv lényege viszont nemcsak belső szerkezetében (az immanens leírás lehetséges tárgyában) rejlik, hanem éppúgy bonyolult működési folyamatában is, amely látható és láthatatlan szálak sokaságával kötődik a nyelven kívüli világhoz. Kétségtelen, hogy az immanens nyelvreírás eszközkészlete nem elegendő a mondatnál terjedelmesebb szövegek szerkezetének és funkcionálásának leírásához, ennek elismerése azonban korántsem jelenti a nyelvtudomány szuverenitásának feladását. Elvégre maga a nyelv arra való, hogy nyelven kívüli tartalmakat tárgyasítson, tároljon és közöljön. (A mondat sem „immanens” szerkezet: a velejét alkotó predikatív viszony nem más, mint nyelven kívüli viszonylatok nyelvi leképzése.)

A nyelvi szöveg tudományos vizsgálatának kiindulópontja az a felismerés, hogy a szöveg nem csupán mondatok egymásutánja, hanem szervezett egész, amelynek referenciális tartalma több, mint a benne foglalt mondatoké összességükben. Ebben az összefüggésben különösen szignifikáns, hogy az itt ismertetett munka szerzőjének pályája éppen a fordításelmélettől vezetett egyes szövegfajták szerveződésének vizsgálatához. Dániel Ágnes több évtizedes eredményes fordítói és pedagógiai tevékenysége során jutott arra a következtetésre, hogy a fordításelmélet nem korlátozódhat két (vagy több) nyelv mondat szerkesztési szabályainak szembesítésére; a tárgynyelv mondatainak megközelítően azonos értelmű, „jól megformált” célnyelvi mondatokkal való megfeleltetése a jó fordításnak szükséges, de nem elegendő feltétele, mert önmagában nem biztosítja a tárgynyelvi szöveg mint szervezett egész tartalmilag egyenértékű átfordítását célnyelvi szöveggé. Ez a felismerés adja a Nyelvtudományi Értekezések 132. számában közreadott tanulmányainak közös gondolati alapját és — bátran hozzátehetjük — pátoszatát.

A karcsú kötet három, 1982 és 1987 között írt dolgozatot foglal magában, valamint egy tömör és tartalmas bevezetést a szövegszerveződés vizsgálati szempontjairól. E bevezető lényege az alábbiakban foglalható össze: a szöveg szerveződését, belső egységét bizonyos csomópontok, egy vagy több mondatból álló szövegszelvények biztosítják. Ezek a szelvények „hordozzák a közléstartalom folytonosságát, adják meg a kohézióját” (5). Kohéziós erejük azonban nem egyforma: mindig van közöttük egy-egy „fókuszmondat”, amely a többinél több vagy erősebb szállal illeszkedik a szöveg összefüggésének rendszerébe. Az egyes szelvények kohéziója mindenekelőtt a fogalmi viszonylatok összefüggésében ragadható meg és nem szükségképpen realizálódik ismétlésekben, előre- vagy visszautalásokban. (A szerző ezért a szövegnyelvben meghonosodott terminológiánál szélesebb értelemben használja a kohézió fogalmát és nem különíti azt el a koherenciától és a konnexitástól.) A nagyobb kohéziós erejű szelvények alkotják a szöveg vázát, amely „sűrítetten foglalja magában a szövegegész szerveződésének jellemzőit” (6). Figyelemreméltó az a megállapítás, hogy a szöveg váz nemcsak az egyes szövegalkotók kifejező szokásrendszerére és aktuális közlési szándékára jellemző, hanem segítségével ki lehet szűrni egyes szövegfajták, sőt stílusok némely közös és általánosítható jegyeit is. A szöveg váz alkotó szelvények egybekapcsolódásával kialakítható a szöveg tömörítvénye, amely „sűrítetten tartalmazza a szöveg tartalmi-logikai és/vagy stílusi-expresszív sajátosságait” (6). Egyes lineárisan szervezett szövegfajtáknál (pl. használati utasítás, lexikonszócikk) a tömörítvénynek csekély a relevanciája, ám bonyolultabb szerveződésű szövegek (pl. politikai publicisztika) esetében — amint azt a szerző vizsgálatai is tanúsítják — a tömörítvény „könyörtelenül” feltárja a szöveg gondolati-nyelvi megkomponáltságát vagy éppen ennek hiányát.

Az első tanulmány (*Politikai-publicisztikai szövegek szerveződése*, 11–37) hét szöveg szerveződését vizsgálja három szempont alapján: 1. a nagyobb kohéziós erejű mondatok elhelyezése, 2. a cím beszerkesztettsége, 3. jellemző tartalmi-logikai kapcsolásfajták és modálisan színezett állítmányi szerkezetek. A szövegek szerzői: Széchenyi István, Kossuth Lajos, Aczél György (két írással szerepel), Pozsgay Imre, Bihari Mihály és S. Boda András. E korpusz kiválasztását nem a politikai pikantéria szempontja vezérelte, hanem az a megfontolás, hogy olyan szövegalkotók írásait elemezze, „akik a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt helyükből következően más-más beszédvári viszonyt sugallnak eltervezett befogadóiaknak” (12). Aczél György azért szerepel két különböző időpontban megírt cikkel, „hogy megtudjuk, vannak-e a szövegszervezésnek állandó személyes jegyei, melyek akkor is felismerhetőek, amikor az aktuális mondanivaló — részben vagy egészen — megváltozik” (uo.).

A szöveg váz alkotó mondatok elhelyezéséből lesűrhető legfontosabb tanulság, hogy a szelvények elhelyezkedése nemcsak a szövegalkotó gondolkodásmódjára, illetve közlési magatartására (magyarázó, érvelő, tételező stb.) jellemző, hanem bizonyos szövegfajtákra, illetve stílusokra is.

Régóta ismeretes, hogy a publicisztikában a címeknek kitüntetett szerepe van. Az eddigi vizsgálatok azonban többnyire a címek szintaktikai sajátosságaira mint „blikkfangos” jellegük forrására irányultak. Dániel Ágnes viszont a címek „beszerkesztettségét” vizsgálja, azaz a cím és a szöveg tartalmi (gondolati és érzelmi) összefüggését, ami elsősorban a cím és a szöveg váz alkotó szelvények közötti kohézióban jelentkezik; utóbbi a szerző jól áttekinthető gráfok segítségével szemléltetően ábrázolja. Azt is mondhatnánk, hogy bizonyos értelemben a cím „a tömörítvény tömörítvénye”, s így beszerkesztettségének mértéke magának a szövegnek szervertettségi fokára is jellemző.

A választott szövegek tartalmi-logikai kapcsolásfajtáinak (ellentét, ill. megengedés, ok-okozati összefüggés, célra irányulás), valamint állítmányi szerkezeteik modalitásának (szükségesség, lehetőség, feltétel) vizsgálata azt mutatja, hogy ezek a paraméterek — akárcsak a szövegvezető „topográfiaja” — egyaránt szignifikánsak az egyes szövegfajták, valamint a szövegalkotó gondolatközlési és kapcsolatteremtő stratégiájának vonatkozásában.

A kötet csúcspontjának a második tanulmányt (*Én, Cseres Tibor. A képzelt Kossuth-memoár nyelvhasználata*, 38—71) tekintem. Maga a feladatkitűzés is merész, újszerű és mélyreható, a kivitelezés pedig egyszerre bravúros és minuciózus. A bonyolult vizsgálat lényege röviden a következő: Dániel Ágnes egybeveti Cseres Tibor *Én, Kossuth Lajos* című regényének, egy képzelt Kossuth-memoárnak bizonyos szövegrészeit néhány, ezeknek kronologikusan megfelelő, eredeti Kossuth-szöveggel. A szembesítést magának Cseresnek egy nyilatkozata sugallta, amely szerint művének három rétege van: „az első az egyidejűség, Kossuth mindenkori aznapja, a második a szubjektív távlat, a turini *levélíró* összegző keserősége; a harmadik (...) a kései utód — az író — megítélése, vélekedése” (38). Cseres tehát e fiktív önéletrajzban érzékeltetni akarta a „mindenkori” Kossuth stílusát, e stílus objektív és szubjektív körülmények által meghatározott változását az időben, és végül saját viszonyát Kossuthhoz. Dániel Ágnes példamutató filológiai körültekintéssel jár el e vállalkozás verifikálásában, amikor az 1840. június 9-én elmondott Kossuth-beszéd és az 1866-ból származó napplóbejegyzés, valamint az ezeknek időrendben megfelelő fiktív önéletrajzi részek mellett további szövegeket von be az elemzésbe: egy 1867-ből származó Kossuth-írást (amely nem beszéd és nem nappló) a nyelvhasználat műfaji sajátosságainak kiszűrésére; részleteket Eötvös József három (a kossuthi szövegekkel azonos műfajú) írásából — Kossuth egyéni stílusának a korstílussal való szembesítése végett; végül három részletet Cseres *Parázna szobrok* című regényéből — a fiktív kossuthi szövegekben rejtőző Cseres Tibor „kiugratására”. Maga ez a feladatmeghatározás is kitűnő. Emellett Dániel Ágnes nem a kínálkozó könnyebbik (bár még korántsem kitaposott) utat választja, amikor szándékosan mellőzi a szóállomány vizsgálatát; megbízik Cseres írói tehetségében és nyolc évi könyvtári, levéltári „nyomozó” munkájában, amelynek eredményeképpen az író egyetlen olyan szót sem írt le, amelyet Kossuth nem használhatott. Dánielt az eszközkészlet kiválasztásánál jobban érdekelte az eszközök kombinációjának kérdése: a mondatok hosszúsága, belső felépítése, az egyszerű és összetett mondatok aránya, a halmazok és ismétlések, a kossuthi előadásmódra oly jellemző „szövdéményes gondolatfűzés”, a fiktív önéletrajzban elrejtett Kossuth-idézetek beilleszkedése a szövegbe. És mi az eredménye e logikusan „szövdéményes” vizsgálatnak? A számadatok, a diagramok és bonyolult vonalvezetésű gráfok mögött kirajzolódik a „csoda”: Cseresnek sikerült „beleírni” regényébe Kossuth *mindenkori aznapját* és a *szubjektív távlatot*, amely a 40-es évek szenvedélyes pátoszától, barokkos szövegszervezésétől az emigrációs időszak szikárabb, racionálisabb kifejezőmódjához vezet, s közben a „kossuthi” szövegeket szinte láthatatlanul finom szálakkal szövi át a kései utókor, az író jelenléte. Dániel Ágnesnek pedig sikerült mindezt kimutatnia, számszerűen „kijeleznie” az imponderabiliákat, megmérnie azt, ami megmérhetetlennek tűnik. Aligha túlzás azt állítanunk, hogy e tanulmány jelentősége túlmutat konkrét tárgyán, Kossuth stílár evolúciójának és Cseres nyelvi megjelenítő művészetének bemutatásán. Dániel Ágnes e dolgozatában új megközelítési módokat kínál a műfordítás egyik legnehezebb kérdéséhez, nevezetesen ahhoz, hogyan lehet egy irodalmi művet egy másik nyelv és egy másik kor közegébe úgy átültetni, hogy a fordítás a szerző és

kora nyelvhasználatának hiteles megszólaltatása mellett saját korának és befogadó rétegének mintegy „elidegenítve megtartó” viszonyulását is magában hordozza.

A harmadik tanulmány (*Az idéző mondatok közlértéke. Egy szembesítő szöveg-vizsgálat néhány tapasztalata*, 72–85) szépirodalmi szövegek műfordításának egy korántsem jelentéktelen részkérdését tárgyalja. A szerző felfigyelt arra, hogy az ún. idéző mondatok elhelyezkedése az idézett egyenes beszédhez képest (az idézet előtt, után vagy közbeékelve) a szöveg szerveződése és a közlés kifejezőértéke szempontjából egyaránt releváns, bizonyos szövegfajtákra jellemző. Így például előre helyezett idéző mondatok jellemzik a Bibliát, többnyire a népmesét, a naiv beszélőt megjelenítő vagy népi környezetben játszódó művészi szövegeket. Dániel szerint az idéző mondatok lehetséges változatainak alkalmazását, az egyes változatok gyakoriságának és megoszlásának sajátosságait a szerző és a befogadó folyamatos kapcsolatának jelzése, illetve a szöveg szereplőinek egymáshoz való viszonya határozza meg. Magam legalább ilyen fontosnak ítélem az idéző mondatok *szövegritmust* kialakító funkcióját, amelyre egyébként Dániel Ágnes is utal (79). Ez a tanulmány is számos finom megfigyelést, helytálló megállapítást tartalmaz. Megszívlelendőnek tartom azt a következtetést, hogy noha a fordításban a teljesen azonos beszerkesztés és megfogalmazás olykor megvalósíthatatlan, „a mondanivaló szándéka és közlértéke ennek ellenére is kifejezhető, ha eltérő verbális eszközökkel is” (81). Mindamellett úgy tűnik, hogy az idéző mondatok poétikai funkciója legalább olyan mértékben függ belső felépítésüktől, mint a szövegben való elhelyezésüktől. Itt nemcsak a szerzőtől is említett „expresszív túljelölésre” gondolok (ugyanazon *verbum dicendi* többszöri ismétlése), hanem az ún. jelentéssűrítésre is (vö. Dömötör Adrienne: *Nyr.* 107. [1983.] 480), azaz a *verbum dicendi*-nek paralingvális kísérőjelenséget kifejező állítmánnyal történő metonimikus helyettesítésére (pl. — Nem én hívtam meg Jánost! — *pirult el* a lány).

Dániel Ágnes munkája, amint erre ő maga is figyelmeztet a bevezetőben, nem könnyű olvasmány. Ámde az olvasó szerencséjére a szerző nemcsak kiváló szövegkutató, hanem igen jó szövegalkotó is. Gondolatmenete mindvégig logikus, feszes, *koherens*. Kerüli a „laza kapcsolódásokat” és felesleges kitérőket, nem akar elkápráztatni újdonságú terminusok szcientista tűzijátékával. Udvarias tudós: világosan fogalmaz. Teljesítménye nemcsak a szövegkutatás elméletét és gyakorlatát gazdagítja, hanem fontos tanulságokkal szolgál a stilisztika és a fordításelmélet számára is.

Péter Mihály

Fónagy Iván: Gondolatalakzatok, szövegszerkezet, gondolkodási formák

A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetének kiadványa, *Linguistica* — Series C — Relations, 3. Budapest, 1990. 48 p.

A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete folyamatosan jeleníti meg munkatársainak legfrissebb tudományos eredményeit. A nyelvtudomány neves művelőinek a Nyelvtudományi Intézetben meghívottként tartott előadásai szövegét a *Linguistica* — Series C — Relations című sorozatban teszi közzé. Ebben a sorozatban került kiadásra Fónagy Iván 1989. június 15-én tartott, *Gondolatalakzatok, szövegszerkezet, gondolkodási formák* című előadásának anyaga.

A szerző tanulmányában a szöveg szerkezetének, megszerkesztettségének, a